

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΓΑΛΑΝΗΣ

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΜΠΡΑΧΑΛΗ ΜΙΑ ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΠΟΥ ΤΟΝ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΑΝ

Ο περιβόητος καραγκιοζοπαίχτης Γιάννης Μπράχαλης ή Μπραχάλης ή Πράχαλος ή Μπραχάλιας ή Βράχαλης, ένα από τα σημαντικότερα πρόσωπα της παράδοσης του ελληνικού θεάτρου σκιών, αποτελεί το μεγαλύτερο ίσως αδιέξοδο των προφορικών μαρτυριών. Σύμφωνα με κάποιες αλληλοσυγκρουόμενες πληροφορίες ο Μπράχαλης εμφανίζεται ως η «αρχή», το ξεκίνημα του Καραγκιοζή στην Ελλάδα. Πολλοί από τους καραγκιοζοπαίχτες, που έπαιζαν το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, θεωρούσαν πως αυτός μετάφερε το θέμα από την Τουρκία. Αυτή η άποψη δεν είχε πάρει αρχικά τη μορφή θεωρίας, αλλά το όνομα κυκλοφορούσε στη συντεχνία των καραγκιοζοπαίχτών. Ουσιαστικά αποτελούσε το συμπλήρωμα ενός άλλου μύθου. Σύμφωνα με αυτόν ένας Έλληνας από την Ύδρα, με το όνομα Μαυρομάτης μετάφραση του οποίου αποτελεί το Καραγκιοζή, εισήγαγε το θέατρο σκιών από την Κίνα στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί γνωρίστηκε με τον Μπράχαλη που με τη σειρά του το μετέφερε στην Ελλάδα. Ο παραπάνω μύθος είναι τυπικό δείγμα συντεχνιακής μυθολογίας και ανάλογο του συναντάμε σε πολλά επαγγέλματα. Σύμφωνα με τον Βάλτερ Πούγχερ η παράδοση αυτή μυθολογεί και «προσωποποιεί» τη θεωρία του Georg Jacob για την καταγωγή του θεάτρου σκιών από την Κίνα, που κάποιος καραγκιοζοπαίχτης την άκουσε και τη μετέφερε σε αντιληπτά, για τη λαϊκή νοοτροπία, γεγονότα¹.

Στην έρευνα που έκανε ο Τζούλιο Καίμη για την συγγραφή του βιβλίου του, ήρθε σε επαφή με τις περί Μπράχαλη φήμες και τις κατέγραψε. Σύμφωνα με αυτές ο Μπράχαλης το 1860 εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη και εγκαταστάθηκε στον Πειραιά, όπου και έπαιξε για πρώτη φορά θέατρο σκιών. Όμως, ο ίδιος ο Καίμη, διαψεύδει το αληθές της πληροφορίας σε άλλο κεφάλαιο του βιβλίου του:

«Ο Βράχαλης δεν ήταν πραγματικά ο πρώτος καραγκιοζοπαίχτης στην Ελλάδα. Πριν από αυτόν, σύμφωνα με ότι μου είπε ο Βουτσινάς, υπήρχαν άλλοι και κυρίως κάποιος Γιώργος»².

Ο Καίμη και για τις δύο εκδοχές στηρίχτηκε αποκλειστικά στην προφορική παράδοση. Σε άρθρο του το 1949 αναφερόμενος ξανά στον Μπράχαλη συμπληρώνει με μια άλλη λεπτομέρεια το μύθο. Ο Μπράχαλης έμαθε την τέχνη από τον ίδιο τον Χατζηαβάτη και την μετέφερε στην Αθήνα και τον Πειραιά³. Ο Καίμη πρέπει να πληροφορήθηκε αυτή την εκδοχή της παράδοσης από το Σωτήρη Σπαθάρη γιατί την ίδια ακριβώς καταγράφει κι αυτός στα απομνημονεύματά του⁴.

Οι ερευνητές του ελληνικού θεάτρου σκιών χρησιμοποίησαν για χρόνια το βιβλίο του Καίμη ως ευαγγέλιο. Χωρίς δεύτερη σκέψη τοποθέτησαν το Μπράχαλη στη θέση του πρώ-

¹ Πούγχερ Β.: *Οι βαλκανικές διασπάσεις του Καραγκιοζή*, Στιγμή, Αθήνα 1985, σ. 87.

² Καίμη Τ.: *Καραγκιοζής*, Γαβριηλίδη, Αθήνα 1990, σσ. 23-25, 116.

³ Καίμη Τ.: «Ο Μόλλας», *Νέα Εστία*, Τόμος 45, Τεύχος 521 (1949) σσ. 377-379.

⁴ Σπαθάρης Σ.: *Απομνημονεύματα και η τέχνη του Καραγκιοζή*, Άγρα, Αθήνα 1992, σ. 162.

τον Έλληνα καραγκιοζοπαίχτη και με βάση αυτό το ενδεχόμενο έστησαν ένα ολόκληρο οικοδόμημα. Σωρεία δημοσιευμάτων αναφέρει τον Μπράχαλη ως τον πρώτο Έλληνα καραγκιοζοπαίχτη ή έστω τον σπουδαιότερο από τους πρώτους. Η άποψη αυτή έγινε αποδεκτή και από τους Τούρκους ερευνητές και ο Metin And, χρησιμοποιώντας τις ελληνικές πηγές, υποστηρίζει πως ο Μπράχαλης εισήγαγε το θέατρο σκιών στην Ελλάδα το 1860⁵.

Το 1852 η εφημερίδα «Ταχύπερος Φήμη» δημοσίευσε μια περιγραφή της παράστασης «Ο γάμος του Καραγκιόζη», που έπαιξε κάποιος καραγκιοζοπαίχτης σε ένα καφενείο στην περιοχή της Πλάκας⁶.

Ο Κώστας Μπίρης είναι πεπεισμένος πως οι επισκέψεις του Καραγκιόζη στην Ελλάδα ήταν σπάνιες και πως αυτή ήταν η πρώτη παράσταση στην Αθήνα. Πιστεύει πως κατά πάσα πιθανότητα ο καραγκιοζοπαίχτης είναι ο Γιάννης Μπράχαλης, που οι διάδοχοί του τον αναφέρουν ως τον πρώτο που μετέφερε την τέχνη τους στην Ελλάδα. Αναφέρει επίσης πως ο Μπράχαλης ήταν ο πρώτος δάσκαλος, που δίδαξε την τέχνη του ερχόμενος στην Αθήνα από την Κωνσταντινούπολη⁷.

Ο Τάκης Λάπτας πιστεύει κι αυτός πως ο καραγκιοζοπαίχτης στην Πλάκα το 1852, ήταν ο Μπράχαλης⁸.

Ο Κώστας Τσίτσηρας αναφέρει πως ο κύριος εκφραστής του ελληνικού θεάτρου σκιών, ως το 1890, είναι ο Γιάννης Μπράχαλης⁹.

Ο Παναγιώτης Καλονάρος αναφέρει την προφορική παράδοση που θέλει τον Μπράχαλη ως τον πρώτο Έλληνα καραγκιοζοπαίχτη και προσθέτει κάποιες λεπτομέρειες. Σύμφωνα με αυτές κατάγονταν από τη Μάνη και είχε ζήσει για πολλά χρόνια στην Τουρκία. Μέχρι το τέλος της ζωής του, το 1897, έβγαλε αρκετούς μαθητές και έπαιξε στην Παλιά Αγορά των Αθηνών. Ο Καλονάρος δεν πιστεύει πως ήταν ο πρώτος Έλληνας καραγκιοζοπαίχτης, αλλά τον θεωρεί ένα σημαντικό παράγοντα στην εδραίωση του θεάτρου σκιών¹⁰.

Σε αντίθεση με όλους τους παραπάνω ο Δημήτρης Μόλλας δίνει μια διαφορετική εκδοχή, που βασίζεται κι αυτή σε προφορικές μαρτυρίες και συγκεκριμένα σε πληροφορίες της γυναίκας του Μίμαρου. Σύμφωνα με το Δ. Μόλλα, ο Δημήτρης Σαρδούνης (ο επονομαζόμενος Μίμαρος) έφυγε νεαρός από το σπίτι του στην Πάτρα και βρέθηκε αλητεύοντας στην Κωνσταντινούπολη, όπου γνωρίστηκε με τον Γιάννη Μπράχαλη, που κατάγονταν από τη Δημητσάνα. Ο Μπράχαλης ήταν φυγόδικος για φόνο και μαζί παρακολουθούσαν παραστάσεις Καραγκιόζη. Γνώριζαν μάλιστα και κάποιους Εβραίους καραγκιοζοπαίχτες, από τους οποίους μάθανε πολλά. Επιστρέφοντας ο Μίμαρος στην Ελλάδα πήγε στη Δημητσάνα και διαπίστωσε πως οι μαχαρωμένοι ζούσε. Γύρισε λοιπόν στην Πόλη και έφερε μαζί του στην Ελλάδα το Μπράχαλη μαζί με πολλά εργαλεία του Καραγκιόζη, που αγοράσανε από Εβραίους μαστόρους. Στην αρχή έπαιζαν μαζί αλλά ο συνεταιρισμός τους δεν κράτησε πολύ κι ο Μπράχαλης για ένα διάστημα έπαιζε με τον Πάγκαλο στην Πελοπόννησο. Ο Μπράχαλης λοιπόν, σύμφωνα με το Δ. Μόλλα, ήρθε στην Ελλάδα ως συνεργάτης του Μίμαρου και ήταν απλά ένας πολύ μέτριος καραγκιοζοπαίχτης¹¹.

⁵ And M.: «Karagöz», σε Hochman S. (επιμ.), *McGraw-Hill encyclopedia of world drama*, McGraw-Hill, New York-London, 1984, σσ. 127-132.

⁶ «Ανατολικόν Θέατρον», *Η Ταχύπερος Φήμη*, 9-12-1852.

⁷ Μπίρης Κ.: *Ο Καραγκιόζης. Ελληνικό λαϊκό θέατρο*, Αθήνα 1952, σσ. 23, 25, 62.

⁸ Λάπτας Τ.: *Καραγκιόζης*, Δελφίνι, Αθήνα 1993, σ. 17.

⁹ Τσίτσηρας Κ.: *Ο ήχος του Καραγκιόζη*, Νέα Σύνορα-Λιβάνης, Αθήνα 2001, σ. 57.

¹⁰ Καλονάρος Π.: *Η ιστορία του Καραγκιόζη*, Ενκλειδής, Αθήνα 1977, σσ. 59-60.

¹¹ Μόλλας Δ.: *Ο Καραγκιόζης μας*, Σύγχρονη Εποχή,

Σε σχέση με το όνομά του υπάρχει μια κοινή ρίζα σε όλες τις εκδοχές. Οι περισσότεροι από τους ερευνητές τον αποκαλούν Μπράχαλη, ο Μόλλας κι ο Καίμη Βράχαλη κι ο Καλονάρος Πράχαλο. Όλοι τον αποκαλούν Μπαρμπαγιάννη, γιατί σύμφωνα με το θρύλο τον αποκαλούσαν έτσι οι μαθητές του.

Από την άποψη του Καίμη, που επίμονα αναφέρει τον Μπράχαλη ως τον πρώτο Έλληνα καραγκιοζοπαίκτη, ως του Μόλλα που τον τοποθετεί απλά στη θέση ενός περιστασιακού συνεργάτη του Μίραλου, η απόσταση είναι μεγάλη. Μέσα στις αναφορές της προφορικής παράδοσης για το Μπράχαλη λογικά θα πρέπει να υπάρχει κάποιο ψήγμα ιστορικής πραγματικότητας. Με την παραπάνω θέση συμφωνεί κι ο Β. Πούγχερ¹². Η αναζήτησή της όμως είναι πολύ δύσκολη.

Οι γραπτές μαρτυρίες δεν μπορούν να συνδυαστούν με τη χρονολογία 1860, γιατί ήδη στην Ελλάδα δραστηριοποιούνταν διάφοροι καραγκιοζοπαίχτες. Υπήρξαν κάποιες απόψεις σύμφωνα με τις οποίες ο Μπράχαλης ήθελε στην Ελλάδα νωρίτερα δηλαδή γύρω στο 1850. Η εναλλακτική χρονολογία οδηγεί σε αδιέξοδο γιατί οι φερόμενοι ως βοηθοί του, όπως ο Δημήτρης Πάγκαλος που πέθανε στην κατοχή¹³, δεν γίνεται να τον πρόλαβαν και να έπαιξαν μαζί του. Τη σχέση του Πάγκαλου με τον Μπράχαλη αναφέρουν ο Μόλλας¹⁴, ο Λάππας¹⁵, ο Μπίρης¹⁶, ο Ιωάννου¹⁷ κι ο καραγκιοζοπαίχτης Ορέστης (Ανέστης Βακάλογλου) στην αφήγησή του στον Κ. Τσίπρη¹⁸ και πρέπει λίγο ως πολύ να είναι πραγματικότητα.

Μια σημαντική προσπάθεια προσέγγισης της περίπτωσης του Μπράχαλη έγινε από τον Θόδωρο Χατζηπανατζή στη μελέτη του «Αναζητώντας το Γιάννη Μπράχαλη»¹⁹. Μέσα στη μελέτη παρουσιάζονται οι γραπτές μαρτυρίες που συνδέονται με τον Μπράχαλη και σχολιάζονται από το συγγραφέα. Ο εντοπισμός όμως και κάποιων άλλων μαρτυριών δημιουργεί την ανάγκη της επαναφοράς του θέματος.

Το 1862, στο διάστημα της μεσοβασιλείας, ένας καραγκιοζοπαίχτης εκμεταλλευόμενος το γενικότερο χάος που επικρατούσε στην Αθήνα και συνεπώς τη χωλάρωση της αστυνομικής απαγόρευσης του θεάτρου σκιών, νοίκιασε στην Παλιά Αγορά ένα αλευροπωλείο και το μετέτρεψε σε θέατρο. Το γεγονός αναφέρεται στο περιοδικό «Πανδώρα» και αξίζει την μερική αναδημοσίευση:

«Εἰς τὴν αγοράν ἀνεφάνη ὁ ἀστείος καὶ εὐώνυμος καὶ ἐλληνικώτατος καὶ εὐφημος Καραγκιόζης (πότερον ὠ ἄνδρες γραμματικοί, δύο γγ ἢ γκ;) ὄχλου δε καὶ παιδιῶν συρρέουσι ἀθρόα περὶ τὴν, ὡς μὴ ὠφελε, στενὴν θύραν τοῦ εἰς θέατρον μετασηματισθέντος αλευροπωλείου. –Ὁ Θέσπις ἔχρειε τὸ πρόσωπόν του δια λάσπης οἴνου· ὁ Καραγκιόζης δι' αλευροῦ πόσον ὅμως ὠφελιμώτερον θα ἴτο εἰς αὐτόν το νεωστὶ ἐν Πειραιεὶ ἀνεγερθέν ατμοκίνητον αλευροποιεῖον! Ἐκεῖ ἠδύνατο νὰ ἀναβαῖνῃ καὶ νὰ καταβαῖνῃ ατμοκίνητος, ὡς θεὸς ἐκ μηχανῆς. –Εὐτυχὴς δ' ὁ ἔχων μίαν ἢ δύο δεκάρας καὶ δυνάμενος νὰ δαπανήσῃ αὐτὰς εἰς το ὠφέ-

Αθήνα 2002, σσ. 179-180.

¹² Πούγχερ Β.: *Οι βαλκανικές διαστάσεις του Καραγκιόζη*, Σπυγιά, Αθήνα 1985, σ. 45.

¹³ Χριστόπουλος Β.: *Ορέστης. Ο Πατριός Καραγκιοζοπαίχτης Ανέστης Βακάλογλου*, Αχαϊκές εκδόσεις, Πάτρα 1999, σ. 17.

¹⁴ Μόλλας Δ.: *Ο Καραγκιόζης μας*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2002, σσ. 180, 189, 191.

¹⁵ Λάππας Τ.: *Καραγκιόζης*, Δελφίνι, Αθήνα 1993, σ. 18.

¹⁶ Μπίρης Κ.: *Ο Καραγκιόζης. Ελληνικό λαϊκό θέατρο*, Αθήνα 1952, σ. 62.

¹⁷ Ιωάννου Γ.: *Ο Καραγκιόζης*, Τόμος 1, Εστία, Αθήνα 1990, σ. λς'.

¹⁸ Τσίπρης Κ.: *Ο ήχος του Καραγκιόζη*, Νέα Σύνορα-Αιβάνης, Αθήνα 2001, σσ. 228-229.

¹⁹ Χατζηπανατζής Θ.: «Αναζητώντας το Γιάννη Μπράχαλη», σε Βιβλίνα Ι. (επιμ.), *Στέφανος. Τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πούγχερ*, Ergo, Αθήνα 2007, σσ. 1337-1345.

λιμον και τερπνόν τούτο θέαμα, ευτυχής ο δυνάμενος να συλλέξη τους πρώην απηγορευμένους υπό της αστυνομίας αβρούς καρπούς της καλλιλογίας του Καραγκιόζη...»²⁰.

Υπάρχουν δυο αναφορές που μας δίνουν το δικαίωμα να υποθέσουμε πως ο καραγκιοζοπαίχτης αυτός θα μπορούσε να είναι ο Μπράχαλης. Η μία ανήκει στον Π. Καλονάρο που αναφέρει πως ο Μπράχαλης έπαιζε στην Παλιά Αγορά²¹. Η δεύτερη ανήκει στον ηθοποιό Νίκο Παρασκευόπουλο που σε άρθρο του το 1927 θυμάται ότι ως παιδί παρακολουθούσε παραστάσεις Καραγκιόζη από κάποιον «Μπραχάλια» και ο Χατζηπανταζής θεωρεί ότι πρόκειται για τον ίδιο καραγκιοζοπαίχτη που νοίκιασε το αλευροπωλείο το 1862²².

Το 1872 τέσσερα δημοσιεύματα αναφέρονται στον καραγκιοζοπαίχτη Μπραχάλη, όπως τον ονομάζουν. Το πρώτο κυκλοφόρησε στην εφημερίδα «Περιστέρα». Το δεύτερο προέρχεται από την εφημερίδα «Εθνοφύλαξ» και αναδημοσιεύει και το πρώτο της «Περιστέρας». Είναι το σημαντικότερο δημοσίευμα που έχουμε βρει μέχρι τώρα για το Μπράχαλη:

«Η εφημερίς “Περιστέρα” έγραφε δια του τελευταίου φύλλου της τάδε. “Ο κύριος Χρησιδής διώρισε δασονόμον Δημητσάνης κρεοπώλην τινά ενταύθα ονόματι Δημήτριον Μπραχάλην. Εκτός του επαγγέλματος τούτου δεν είναι μικρόν διά την θέσην του δασονόμου, ο κύριος Μπραχάλης ην και υποκριτής εις το θέατρον του Καραγκιόζη. Τις λοιπόν ήδη θα επαγγέλεται τον Καραγκιόζην ενταύθα.” Αφορμὴν εκ τούτου λαβόντες εξητάσομεν και πληροφορηθήμεν ότι ἀληθῶς ο κ. Μπραχάλης ο διορισθεὶς δασονόμος εν Δημητσάνη παρίστα κατά το 1871 εν τῷ θεάτρῳ του Καραγκιόζη, τοποθετημένῳ τότε εν τῷ κάτω μέρει της υπ’ αριθ. 208 οικίας του κυρίου Κομποτή· ἀλλ’ εὐρομεν ότι σφάλει η «Περιστέρα» διότι ο κύριος δασονόμος δεν ονομάζεται Δημήτριος Μπραχάλης ἀλλὰ Μιχαὴλ Μπραχάλης· ως σφάλει και κατά το ἐπάγγελμα αὐτοῦ, διότι δεν ἴητον κρεοπώλης ἀλλ’ ἐτηγάνιζε και ἐπώλει προς ευκολίαν των εν τῇ αγορά διημερευόντων εντόσθια ζώων. Ὅποτε ουδεμία αμφιβολία ὅτι ο κύριος Μπραχάλης θέλει εκπληρώσει ακριβῶς τα καθήκοντα, ως κατάλληλος δι’ ἡν διωρίσθη θέσιν. Ἐλπίζομεν μάλιστα, ὅτι τώρα, κηρυχθεὶς της βουλευτικῆς συνόδου, ο κύριος Χρησιδής θέλει ἔχει περισσότερον καιρόν και θέλει εξετάζει και ευρίσκει ἵνα διορίζη εις την δημόσιαν υπηρεσίαν και ἄλλα πρόσωπα ἔχοντα τα αὐτὰ ἢ και μεγαλειότερα προσόντα ἀπὸ τον κύριον Μπραχάλην»²³.

Με το γεγονός ασχολήθηκε και η εφημερίδα «Σκοπιά». Τον Οκτώβριο του 1872 έγραψε: «Μιχαὴλ τις Μπραχάλης, ὅστις κατὰ μεν τον “Εθνοφύλακα” ἐτηγάνιζε και ἐπώλει εντόσθια, κατὰ δε την “Περιστέραν” ἴητο κρεοπώλης, διωρίσθη προχθές δασονόμος εν Δημητσάνη! Ο Μιχαὴλ Μπραχάλης εἶχε και ἄλλο ἐπάγγελμα, ο εστιν υπεκρίνετο τον Καραγκιόζην υπό την σκηνὴν εν καφενείοις και αλλαχού. Λέγεται ὅτι το ἐπάγγελμα του καραγκιόζη ευρέθη αρκετόν ὥστε να τον διορίση ο κ. Χρησιδής. Και ἔπειτα αιτιώνται τινες τους βουλευτάς, διότι συνιστώναν ἀνθρώπους ανικάνους. Ἀλλὰ τις ποτε βουλευτῆς εμεσίτευσεν ὥστε να διορισθῆ εις θέσιν δασονόμου εις καραγκιόζης;»²⁴

Ο διορισμός του Μπραχάλη επιβεβαιώνεται από την επόμενη αναφορά της «Σκοπιάς» το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου:

«Ὅχι μόνον θέατρον δεν ὑπάρχει ἐφέτος εις Αθήνας ἀλλ’ οὔτε και καραγκιόζης, καθόσον τον ὑπάρχοντα ἓνα μόνον ευηρεστήθη ο κ. Χρησιδής να μετακαλέση εντεύθεν διορίσας αυ-

²⁰ «Ποικίλα», Πανδώρα, τόμος 13, Τεύχος 305, (1-12-1862), σσ. 435-436.

²¹ Καλονάρος Π.: *Η ιστορία του Καραγκιόζη*, Ενκλειδής, Αθήνα 1977, σσ. 94-95.

²² Χατζηπανταζής Θ.: «Αναζητώντας το Γιάννη Μπρά-

χάλη», σε Βιβλίσκη Ι. (επιμ.), *Στέφανος. Τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πάιχνερ*, Ergo, Αθήνα 2007, σσ. 1337-1345.

²³ «Η Περιστέρα», *Εθνοφύλαξ*, 26-9-1872.

²⁴ «Διάφορα», *Σκοπιά*, 1-10-1872.

τόν δασονόμον. Τοιαύτη είναι η τύχη ήδη των Αθηνών»²⁵.

Το 1873 ένα δημοσίευμα στην εφημερίδα του Ναυπλίου «Αργολίς» μας πληροφορεί πως τα λουτρά του Ναυπλίου απέκτησαν Καραγκιόζη για να διασκεδάξει το κοινό²⁶.

Ο Χατζηπανταζής το συνδυάζει με ένα ψήφισμα του Δικηγορικού Συλλόγου Τριπόλεως που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Αρκαδία» το 1891 και αναφέρει πως «...τα εν Τριπόλει μέσα της διασκεδάσης δεν δύνανται να παραβληθώσι προς τας επί πολλά έτη ψυχαγωγικά παραστάσεις, τας διδομένας εν μέσω Ναυπλίου υπό του Μάρμπα Γιάννη του Καραγκιόζη»²⁷ και αναρωτιέται μήπως ο Μπαρμπαγιάννης του Ναυπλίου και ο Μπράχαλης της Αθήνας συνδυάστηκαν σε μία και μόνο μυθική μορφή, μέσα από τις διαδικασίες της παράδοσης, για να δώσουν έτσι την αρχέτυπη μορφή του γενάρχη της συντεχνίας²⁸.

Το δημοσίευμα του «Εθνοφύλακα» επιβεβαιώνει κατηγορηματικά το όνομα Μιχαήλ Μπραχάλης και αναφέρει αρκετά στοιχεία γι' αυτόν. Το 1871 είχε εγκαταστήσει το θέατρό του στο ισόγειο του σπιτιού κάποιου Κομπότη, που έφερε τον αριθμό 208. Το επάγγελμα του καραγκιζοπαίχτη δεν μπορεί να τον συντηρήσει και ασκεί κι ένα δεύτερο. Τηγαίνει σε μια φουφού συκωπάκια και τα πουλάει στην Παλιά Αγορά –ή περιοχή της Παλιάς Αγοράς, μέχρι την πυρκαγιά του 1884, ήταν ένας από τους χώρους που ελέγχονταν από τον υπόκοσμο– ασκεί δηλαδή το ίδιο επάγγελμα με τον περιβόητο τραμπούκο «Τρομάρα», που το όνομά του έχει μείνει στην ιστορία²⁹. Πρόκειται πιθανώς για ένα επάγγελμα με στεγανά που μπορούν να το εξασκήσουν μόνο όσοι διαθέτουν τις ανάλογες διασυνδέσεις με τον υπόκοσμο.

Ο Χρησιτίδης –κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για τον Δημήτριο Χρησιτίδη, που το 1872 διετέλεσε υπουργός οικονομικών– διόρισε τον Μπραχάλη δασονόμο στη Δημητσάνα και το γεγονός ξεσήκωσε τις διαμαρτυρίες των εφημερίδων. Ο Χρησιτίδης είχε μπει στην πολιτική ως πρωτοπαλίκαρο του Κωλέτη³⁰, που χρησιμοποιούσε τις υπηρεσίες του αρχιπαύληκαρά Μπουζέλου εναντίον του Μαυροκορδάτου³¹. Είχε δηλαδή τις απαραίτητες διασυνδέσεις με τον υπόκοσμο και συνέχισε να τις χρησιμοποιεί. Ο Μπουζέλος προσέφερε με το αζημίωτο τις υπηρεσίες του στους πολιτικούς και μετά το θάνατο του Κωλέτη. Η εφημερίδα «Τρακατρούκα» αναφέρει πως το 1852 τον χρησιμοποιούσε το ρωσικό κόμμα³². Κατά πάσα πιθανότητα ο Χρησιτίδης ξεπληρώνει τις εκδουλεύσεις του Μπραχάλη με τον διορισμό του στη θέση του δασονόμου. Ο Καΐμη αναφέρει πως ο Μπράχαλης κατάγονταν από την Καλαμάτα³³, ο Καλονάρος από τη Μάνη³⁴ και ο Μόλλας από την Δημητσάνα³⁵. Ο Μπραχάλης λοιπόν διορίστηκε δασονόμος στον τόπο της καταγωγής του ή κοντά σε αυτόν. Ο Χρησιτίδης δεν διστάζει να εκτεθεί διορίζοντας δασονόμο έναν άνθρωπο με δυο ανυπόληπτα επαγγέλματα. Έχουν λοιπόν μια ιδιαίτερα στενή σχέση της οποίας θα πρέπει να αναζητήσουμε την

²⁵ «Διάφορα», *Σκοπιά*, 2-12-1872.

²⁶ «Διάφορα», *Αργολίς*, 7-7-1873.

²⁷ «Ο Δικηγορικός Σύλλογος Τριπόλεως», *Αρκαδία*, 21-2-1891.

²⁸ Χατζηπανταζής Θ.: «Αναζητώντας το Γιάννη Μπραχάλη», σε Βιβλιάκη Ι. (επιμ.), *Στέφανος. Τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πούγγερ*, Ergo, Αθήνα 2007, σσ. 1337-1345.

²⁹ Ουλέμας (ψευδώνυμο): «Ο κουτσαβασιανός εν Αθήνας», *Σκριπ*, 10-1-1898.

³⁰ Καρολίδης Π.: *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Τόμος

18, Κάκτος, Αθήνα 1993, σσ. 74-75.

³¹ Ουλέμας (ψευδώνυμο): «Ο κουτσαβασιανός εν Αθήνας», *Σκριπ*, 10-1-1898.

³² «Το συμπόσιον των μεγάλων ανδρών», *Η Τρακατρούκα*, Φύλλο 11, 17-12-1848.

³³ Καΐμη Τ.: *Καραγκιόζης*, Γαβριηλίδη, Αθήνα 1990, σ. 23.

³⁴ Καλονάρος Π.: *Η ιστορία του Καραγκιόζη*, Ενβλίδης, Αθήνα 1977, σ. 59.

³⁵ Μόλλας Δ.: *Ο Καραγκιόζης μας*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2002, σ 180.

ατία. Ο «παλληκαράς» που κερδίζει τα προς το ζην τηγανίζοντας σκυωτάκια και παίζοντας Καραγκιοζή, δεν ταυρίζεται με την εικόνα του κομματάρχη που οδηγεί το κοπάδι των ψηφοφόρων στους πολιτικούς του φίλους. Και τα δυο ανυπόληπτα επαγγέλματά του αποκλείουν αυτή την πιθανότητα. Κατά πάσα πιθανότητα ο Μιχαήλ Μπραχάλης ανήκει στην ομάδα των τραμπούκων που ήταν ιδιαίτερα χρήσιμοι στους πολιτικούς της εποχής εκείνης. Εκβίαζαν τους ψηφοφόρους, νόθευαν τις κάλπες και γενικά με βρώμικο τρόπο προωθούσαν την επανεκλογή τους. Η ιστορία του Δ. Μόλα, για τη φυγή στην Κωνσταντινούπολη εξ αιτίας ενός μαχαϊρώματος στη Δημητσάνα, διαθέτει ιστορική βάση αφ' ενός γιατί υπάρχει αποδεδειγμένη σχέση του Μπραχάλη με την περιοχή και αφ' ετέρου γιατί δεν έρχεται σε αντίθεση με το ποιον του ανθρώπου. Ο δασονόμος Μπραχάλης κι ο φυγόδικος καραγκιοζοπαίχτης που επέστρεψε στην Ελλάδα μαζί με το Μίμαρο είναι πιθανώς ένα και το αυτό πρόσωπο.

Το όνομα Μιχαήλ Μπραχάλης δεν μπορεί να αμφισβητηθεί γιατί προέκυψε μετά από την έρευνα της εφημερίδας. Παραμένει πάντα το ενδεχόμενο της χρήσης κάποιου παρόμοιου επιθέτου, όπως Μπραχάλης ή Βράχάλης, αλλά το μικρό όνομα Μιχαήλ είναι δεδομένο γιατί η εφημερίδα το επιβεβαιώνει, διαφευδώντας παλιότερο δημοσίευμα της «Περιοτεράς» που τον ανέφερε ως Δημήτρη. Η παράδοση τον αναφέρει ως Γιάννη αλλά θα δούμε παρακάτω όλες τις πιθανές εκδοχές.

Η αναφορά στον Μπραχάλη είναι η παλαιότερη ως τώρα πληροφορία για τον τόπο και το χρόνο δραστηριοποίησης συγκεκριμένου καραγκιοζοπαίχτη. Όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες ο καραγκιοζοπαίχτης Μπραχάλης έπαιζε στην Αθήνα μέχρι το 1872. Αν υπολογίσουμε και τα άλλα δημοσιεύματα που ανέφεραν το όνομα του αντιλαμβανόμενα πως ο Μπραχάλης στο τέλος του 1872 υπήρξε σχεδόν μια διασημότητα. Η φήμη του οφειλονταν στο σκάνδαλο του διορισμού του ως δασονόμου. Εδώ ίσως έχει τη βάση της η δημοσιότητα του μύθου του κι η επιβίωση του ονόματός του. Όλοι οι άλλοι καραγκιοζοπαίχτες δεν άφησαν πίσω τους κανένα στοιχείο και πέρασαν στη λήθη.

Το διαφορετικό μικρό όνομα μπορεί να υποδηλώνει μια απόπειρα δημιουργίας ψευδωνύμου και ίσως ο ίδιος αντικατέστησε το Μιχάλης με το Γιάννης, αφού το επώνυμο διασώθηκε. Τα ψευδώνυμα ήταν μια πολύ συνηθισμένη τακτική σε αυτό το ανυπόληπτο επάγγελμα. Επί πλέον ο Μπραχάλης είχε ένα αρκετά σκοτεινό παρελθόν και ίσως προσπάθησε να κρύψει πίσω από το «Μπαρμπαγιάννης» το αληθινό του ονοματεπώνυμο. Βέβαια υπάρχει πάντα το ενδεχόμενο να πρόκειται απλά για ένα λάθος της παράδοσης. Ο καραγκιοζοπαίχτης Μήτσος Μπουλντόκ –έχει περάσει στην ιστορία με αυτό το όνομα– που ο Μόλλας τον θέλει συνεργάτη του Πάγκαλου και του Μπραχάλη, συνελήφθη το 1905 για το φόνο τριών αροτοποιών. Αποφυλακίστηκε μετά από λίγες μέρες γιατί αποδεδειγμένα έλειπε από την Αθήνα για μήνες. Οι εφημερίδες της εποχής τον αναφέρουν ως ο «Μπουλντόκ» και μας δίνουν το όνομά του, Γεώργιος Ανδρέου Μαρούτης ή Κοτρώπης, που δεν έχει καμιά σχέση με το Μήτσος Μπουλντόκ³⁶. Κανένας δεν μπορεί να μας βεβαιώσει αν το Μήτσος που συνόδευε το Μπουλντόκ ήταν ψευδώνυμο ή λάθος της παράδοσης.

Σε πολλές περιπτώσεις η παράδοση μεταφέρει εσφαλμένα ονόματα. Η περίπτωση του καραγκιοζοπαίχτη Νίκου Λάτσα είναι μία από αυτές. Οι αγγελίες των εφημερίδων στην Πάτρα και την Αθήνα τον αναφέρουν ως Νίκο οπότε αποκλείεται να κάνουν λάθος³⁷. Όμως

³⁶ «Η σύλληψη του Μπουλντόκ», *Εμπρός*, 26-9-1905.

³⁷ «Θέατρα», *Εμπρός*, 28, 29-5-1910 και Κοτοπούλης

Γ.: *Ο Καραγκιοζής στην Πάτρα*, Πειρί τεχνών, Πάτρα 2000, σ. 97.

ο Χρήστος Χαριδής τον αναφέρει ως Δημήτρη³⁸ ενώ ο Σωτήρης Σπαθάρης³⁹ και ο Δημήτρης Μόλλας ως Γιάννη⁴⁰.

Το όνομα λοιπόν μπορεί να υποκρύπτει όλα τα ενδεχόμενα αλλά η ύπαρξη του καραγκιοζοπαίχτη Μιχάλη Μπραχάλη είναι πλέον δεδομένη. Επίσης είναι δεδομένη κι η σχέση του με τον υπόκοσμο της εποχής εκείνης με τον οποίο το ελληνικό θέατρο σκιών είχε αναπτύξει μια πολύ στενή σχέση. Ακόμη και στον 20^ο αιώνα πολλοί τεχνίτες του ήταν διακεκριμένα μέλη του υπόκοσμου.

Η πληροφορία για τον Μπαρμπαγιάννη τον καραγκιοζοπαίχτη του Ναυπλίου καταδεικνύει την σημαντική παρουσία του θεάτρου σκιών στην επαρχία κι ίσως μπορεί να συνδυαστεί με τον Μπραχάλη ως ιστορικό πρόσωπο. Η πιθανότητα της συγχώνευσης χαρακτηριστικών διαφορετικών ατόμων (Μπαρμπαγιάννης από το Ναύπλιο και Μπραχάλης από την Αθήνα) στον ίδιο μυθολογικό τύπο εμπεριέχει αρκετές δυσκολίες, αλλά δεν μπορεί να αποκλειστεί. Άλλωστε η προφορική παράδοση συνδέει το Μπραχάλη με το Ναύπλιο. Ο ζωγράφος Γ. Ιωάννου σε ένα άρθρο του για το θέατρο σκιών, χωρίς να κατονομάζει τις πηγές του, αναφέρει πως ο Μπραχάλης έπαιζε στο Ναύπλιο και μετά στον Πειραιά. Μάλιστα για να προσελάσει το κοινό πήγαινε στην πλατεία του Ναυπλίου και έκανε το γαϊδαρο⁴¹.

Στις 9-12-1895 η εφημερίδα «Σκριπ» αναφέρει τυχαία ένα θάνατο:

«Η πολιτική παίζει συχνά τον Καραγκιόζην αλλά και ο Καραγκιόζης παίζει καμιά φορά την πολιτικήν θαυμασίως. Ως χαρακτηριστικώτατον δια τας εκλογάς εν Ελλάδι αναφερόμεν μίαν ευφυολογίαν ενός που έπαιζε τον θαυμάσιον ήρωα του πανιού, και ο οποίος μας άφησε χρόνους εν Καλάμιας»⁴².

Το 1895, το θέατρο σκιών στην Ελλάδα έχει ξεφύγει από την κατάσταση της παρανομίας. Υπάρχουν ακόμη κάποιες αντιδράσεις αλλά οι αστυνομικές απαγορεύσεις έχουν ελκίψει. Παρ' όλα αυτά πολύ λίγοι καραγκιοζοπαίχτες είναι γνωστοί στις εφημερίδες. Αποτελεί φαινόμενο η περίπτωση ενός καραγκιοζοπαίχτη που πέθανε στην Καλαμάτα αλλά ήταν γνωστός στην Αθήνα. Ο πειρασμός να τον συνδέσουμε με το Μπραχάλη είναι πολύ μεγάλος, αν λάβουμε υπ' όψη μας την πληροφορία του Καλονάρου πως ο Μπραχάλης πέθανε το 1897⁴³, χρονιά κοντινή στο 1895.

Ο Μπραχάλης, με τη συμβολή μιας μερίδας διανοούμενων και της συντεχνίας των καραγκιοζοπαιχτών, πέρασε στην ιστορία ως ο κυριότερος εκπρόσωπος του οθωμανικού θεάτρου σκιών στην Ελλάδα. Πολλές μελέτες θεωρούν το στοιχείο αυτό ως δεδομένο. Όμως τα στοιχεία διαψεύδουν αυτή τη θεωρία. Ο Μπραχάλης ούτε έφερε τον Καραγκιόζη στην Ελλάδα, ούτε ήταν ο άνθρωπος που τον καθιέρωσε. Οι ανακαλύψεις γραπτών μαρτυριών για όλο και περισσότερες παραστάσεις αφήνουν εκτεθειμένη την θεωρία που αναφέρει την παράσταση της Πλάκας το 1852 ως την πρώτη και μοναδική. Είναι ξεκάθαρο πως το θέατρο σκιών εμφάνιζε ιδιαίτερη κινητικότητα στην ελεύθερη Ελλάδα, πριν πέσουν επάνω του οι αστυνομικές απαγορεύσεις.

³⁸ Χαριδής Χ.: «Έξι σα με τον Καραγκιόζη», *Θέατρο* 10, (1963), σ. 57.

³⁹ Σπαθάρης Σ.: *Απομνημονεύματα και η τέχνη του Καραγκιόζη*, Άγρα, Αθήνα 1992, σ. 170.

⁴⁰ Μόλλας Δ.: *Ο Καραγκιόζης μας, Σύγχρονη Εποχή*, Αθήνα 2002, σ. 188.

⁴¹ Ιωάννου Γ.: «Το χρονικό του Καραγκιόζη», *Έθνος*, 25-10-1965.

⁴² *Σκριπ*, 9-12-1895.

⁴³ Καλονάρος Π.: *Η ιστορία του Καραγκιόζη*, Ευκλείδης, Αθήνα 1977, σ. 59.

Το 1848 ξεκίνησε στην Αθήνα η έκδοση της εφημερίδας «Τρακατρούκα» του Ν. Μπύλλερ. Η εφημερίδα διαθέτει έντονα «καραγκιοζίστικο» ύφος στα κείμενα και τα σκίτσα και είναι εμφανές ότι αντιγράφει το θέατρο σκιών. Αποτελεί τη μεγαλύτερη απόδειξη για την πολύ σημαντική παρουσία του θεάτρου σκιών στην Αθήνα.

Το 1850 στην ίδια εφημερίδα δημοσιεύτηκε ένας σατυρικός διάλογος ανάμεσα στον Καραγκιοζή, τον Χατζηαβάνη και κάποια άλλα πρόσωπα. Από τα αναφερόμενα σ' αυτό κατανοούμε πως οι δυο πρωταγωνιστές αντιστοιχούν σε κάποιους δημοσιογράφους της εποχής⁴⁴. Από όσο ξέρουμε αυτό είναι το πρώτο κείμενο που γράφτηκε στην ελληνική γλώσσα κι έχει ως πρωταγωνιστές τον Καραγκιοζή και τον Χατζηαβάνη. Η επιλογή των συγκεκριμένων πρωταγωνιστών σε ένα σατυρικό κείμενο, προηγήθηκε τριάντα τρία χρόνια από την προσπάθεια του Γ. Σουρή να χρησιμοποιήσει τον Καραγκιοζή και το Χατζηαβάνη ως σατιριστές. Ολοφάνερα η εφημερίδα χρησιμοποιεί εικόνες και σχήματα που είναι απόλυτα κατανοητά στο κοινό.

Το 1853 η ίδια εφημερίδα αναφέρει πως μια συμπλοκή ανάμεσα στους θαμώνες του Καραγκιοζή προκάλεσε την επέμβαση της αστυνομίας⁴⁵.

Με βάση όλες τις πληροφορίες που αναφέρονται στο θέατρο σκιών, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως ο Καραγκιοζής ήταν ένα συνηθισμένο θέαμα στην Αθήνα, ως το 1854. Παρέμνε προσκολλημένος στο οθωμανικό πρότυπο και θα χρειαστεί να περιμένουμε την τελευταία δεκαετία του αιώνα για να εισαχθεί στην πρωτεύουσα το εξελληνισμένο είδος.

Οι αστυνομικές απαγορεύσεις, που εντάθηκαν το 1854, έπρωξαν το θέαμα στο περιθώριο –μετά από ισχυρές πιέσεις αναγκάστηκε να κρυφτεί στους θύλακες του υποκόσμου– με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν πλήθος εσφαλμένων εντυπώσεων.

Τα γεγονότα δείχνουν πως η μεταφορά του θεάματος στην Ελλάδα συντελέστηκε σε βάθος χρόνου, από πολλούς τεχνίτες και σε χρόνο εντελώς άσχετο με την εποχή του Μπράχαλη. Οι μαρτυρίες που γνωστοποιούν με σαφήνεια την επαφή του ελληνικού κοινού με το θέατρο σκιών πριν από την ελληνική επανάσταση πληθαίνουν συνεχώς. Η παλιότερη αναφορά που διαθέτουμε ως σήμερα είναι η περιγραφή του Franz Josef Sulzer που παρακολούθησε παραστάσεις θεάτρου σκιών στην αυλή των Φαναριωτών στο Βουκουρέστι το 1781⁴⁶. Ο Μιχάλης Μπραχάλης, ή όπως αλλιώς ονομάζονταν, ήταν ένας από τους πολλούς Αρμένιους, Εβραίους και Έλληνες караγκιοζοπαίχτες που, μαρτυρημένα, έπαιζαν, προς τέρψιν του ελληνικού κοινού, τον οθωμανικό Καραγκιοζή. Ο νεοελληνικός Καραγκιοζής δεν του χρωστάει τίποτε. Το πιο πιθανό είναι πως ήταν ένας μέτριος караγκιοζοπαίχτης⁴⁷.

Ο μυθικός Μπραχάλης έχει ξεφύγει από τα στενά όρια του πωλητή εντοσθίων και στο πρόσωπό του συγκεντρώνεται η προσπάθεια της συντεχνίας των караγκιοζοπαιχτών να ορίσει μια αρχή και με βάση αυτή να τοποθετήσει στο δικό της παρόν την επιθυμούμενη γενεαλογία, που προσέδιδε κύρος στους τεχνίτες. Η προσπάθεια ανακάλυψης σπουδαίων προγόνων αποτελούσε και αποτελεί προσφιλή ενασχόληση της ανθρωπότητας. Εάν η αναζήτηση αποτύχει θα ακολουθήσει, ως φυσικό επακόλουθο, η κατασκευή επίφανων προγόνων. Σε ένα τόσο ανυπόληπτο επάγγελμα η κατασκευή της επίσημης γενεαλογίας ήταν απαραίτητη για να ανεβάσει το κύρος και την υπόληψη των τεχνιτών.

⁴⁴ «Ο Ελληνικός Καραγκιοζός Μπερντές», *Η Τρακατρούκα*, Φύλλο 78, 20-8-1850.

⁴⁵ «Νεώτερα», *Η Τρακατρούκα*, Φύλλο 159, 14-2-1853.

⁴⁶ Πούγγρε Β.: *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα*

Βαλκάνια, Πατάση, Αθήνα 1989, σσ. 172-173.

⁴⁷ Πετρίης Γ.: *Ο Καραγκιοζής. Δοκίμο κοινωνιολογικό*, Γνώση, Αθήνα 1986, σ. 29.

Για τους απλοϊκούς καραγκιζοπαίχτες, όπως και για τους ανυποψίαστους διανοούμενους που ασχολήθηκαν με το αντικείμενο, μια βίβλος γένεσης του θεάματος ήταν απαραίτητη. Το 1927 στο περιοδικό «Κυριακή» κάποιος ανώνυμος αρθρογράφος δημοσίευσε την δική του εκδοχή για την «Βίβλο γένεσης του Καραγκιόζη»⁴⁸. Από τη μεριά τους οι καραγκιζοπαίχτες είχαν αναπτυσμένη μια εκ των προτέρων διαμορφωμένη άποψη για την ιστορία, σύμφωνα με τη δική τους αντίληψη για το πώς θα έπρεπε να είναι τα πράγματα. Για να μπορέσουν να κατασκευάσουν αυτή τη βίβλο όρισαν στη θέση του πατριάρχη το Γιάννη Μπράχαλη και τον προμήθευσαν με όλα τα απαραίτητα χαρακτηριστικά. Έπρεπε να έρθει από την Κωνσταντινούπολη, που θεωρούνταν η μητρόπολη του είδους, και να υπάρχουν για αυτόν ελάχιστα στοιχεία. Το τελευταίο ήταν πολύ σημαντικό γιατί επέτρεπε την τοποθέτησή του σε ένα φανταστικό επίπεδο χρόνου που θα μπορούσε να μετακινηθεί ανάλογα με τις ανάγκες. Έτσι λοιπόν μόλις η χρονολογία 1860, που χρησιμοποίησε ο Καίμη, αποδεχτηκε ανεπαρκώς με άνεση χρησιμοποιήθηκαν άλλες που θα μπορούσαν ίσως να στηρίξουν καλύτερα τη θεωρία.

Μια μερίδα διανοούμενων αποδέχτηκε με μεγάλη ευκολία τη θεωρία του μεταφορέα Μπράχαλη, γιατί αυτή ήταν σε απόλυτη συνάφεια με τις απόψεις της. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους εδραιώθηκε η αντίληψη πως όποιο από τα λαογραφικά μας φαινόμενα έφερε την πιθανότητα οθωμανικής καταγωγής, ήταν τούρκικο. Σε πρώτη φάση έπρεπε να κρυφτεί και σε δεύτερη να απορριφτεί. Το θέατρο σκιών ήταν ένα από τα παραπάνω φαινόμενα και με την μομφή, κατά την άποψή τους, της τούρκικης καταγωγής θεωρούσαν πως θα το εκμηδενίσουν. Η εκδοχή Μπράχαλη ήταν η ιδανική. Σύμφωνα με αυτή, ο Μπράχαλης μετέφερε στις αποσκευές του ένα αισχρό, τούρκικο και άγνωστο στον ελληνικό λαό θέαμα, που αποτελούσε δείγμα άξεστης, ανατολίτικης αισθητικής. Η ομάδα αυτή, από την αρχή ως το τέλος, δεν συμβιβάστηκε ποτέ με την παρουσία του Καραγκιόζη στην ελληνική σκηνή. Με τη βοήθεια των αστυνομικών απαγορεύσεων κατάφερε να τον περιορίσει, αλλά δεν κατάφερε να τον εξαφανίσει κάτω από τον όγκο των δυτικών θεαμάτων, όπως σχεδίαζε. Αρκετά αργά, το 1913, ο Ι. Κονδυλάκης εκπροσωπώντας αυτή την ομάδα ελπίζει ότι ο πόλεμος θα επιφέρει αλλαγές και θα εξαφανίσει τον Καραγκιόζη γιατί «το θέατρον του Καραγκιόζη εξακολουθεί να είναι Τούρκικον» και «γίνεται αγωγός και διασπορεύς πάσης ρυδαιότητος»⁴⁹. Η συμβολή όλων αυτών στην επιβολή του Μπράχαλη ως γενάρχη του ελληνικού θεάτρου σκιών ήταν σημαντική, γιατί η εκδοχή αυτή ενίσχυε «την τουρκική καταγωγή και ρυδαιότητα» του θεάματος.

Υπάρχει όμως κι ένα άλλο θέμα που συνδέεται με την υποστήριξη της εκδοχής Μπράχαλη από τον Κ. Μπίρη και τους έχοντες τις ίδιες με αυτόν απόψεις. Πώς συνδύασαν την αρχαιοελληνική καταγωγή και ταυτόχρονα την, δια του Μπράχαλη, μεταφορά του τούρκικου είδους από την Κωνσταντινούπολη; Ο Μπίρης συνειδητά αγνόησε τον οθωμανικό Καραγκιόζη και προτίμησε τη συνδιαλλαγή με τον τουρκικό γιατί μπορούσε έτσι πιο εύκολα να εδραιώσει τη θεωρία του. Αν και διέθετε το υλικό που χρειαζόνταν, γιατί ο ίδιος εντόπισε πρώτος τα δημοσιεύματα της «Ταχυπέρου Φήμης» και σχολίασε το άρθρο του 1852, τα συμπεράσματά του παραμένουν επιφανειακά. Υποστηρίζει ότι ο καραγκιζοπαίχτης που έπαιζε στην Πλάκα το 1852 είναι ο Μπράχαλης και ταυτόχρονα ότι ο ίδιος έπαιζε «τον τουρ-

⁴⁸ Δήμος (ψευδώνυμο): «Το θέατρον όπου γελά ο λαός. Βίβλος γένεσης του Καραγκιόζη. Η θημοσοφία του. Οι τύποι του», *Κυριακή Α'* 32, (1927), σ. 9.

⁴⁹ Κονδυλάκης Ι.: «Ο Βεληγκέας», *Εμπρός*, 16-1-1913.

κικό Καραγκιόζη με όλες του τις αισχρότητες»⁵⁰. Ηθελήμενα αγνοεί παντελώς πως η παράσταση της Πλάκας, όπως προκύπτει από την περιγραφή της, δεν έχει καμιά σχέση με την πολυθρύλητη αισχρότητα που αποδίδουν στο θέαμα. Στ' αλήθεια ο Μπίρης δεν ασχολήθηκε με το πώς έφτασε ο Καραγκιόζης στην Ελλάδα και δέχτηκε ως ορθή την εκδοχή Μπράχαλη γιατί το θέμα δεν τον απασχολούσε. Κατά την άποψή του, ο Μπράχαλης μετέφερε από την Κωνσταντινούπολη στην Ελλάδα «έναν αισχρό αλλοδαπό, Έλληνα όμως το γένος» όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει⁵¹. Το ζητούμενο γι' αυτόν ήταν να αποδειχτεί η ελληνική του καταγωγή, το πώς έφτασε στη Ελλάδα ήταν αδιάφορο. Έτσι με άνεση δέχτηκε τον Μπράχαλη ως μεταφορέα του είδους στην Ελλάδα, γιατί δεν ερχόταν σε αντίθεση με τις απόψεις του.

Το μεγαλύτερο απόηχο των υποστηρικτών της θεωρίας του μεταφορέα Μπράχαλη, είναι πως προσωποποίησαν μια πολύπλοκη και ομαδική διαδικασία. Το οθωμανικό θέατρο σκιών είναι αποτέλεσμα ομαδικής δημιουργίας αιώνων. Διαφορετικών εθνοτήτων και θρησκειών τεχνίτες και σε άμεση σχέση με ένα ανάλογο κοινό, δημιούργησαν σε βάθος χρόνου ένα ιδιαίτερο καλλιτεχνικό προϊόν. Το ελληνικό είδος είναι, αναπόφευκτα, αποτέλεσμα ομαδικής δημιουργίας. Κοινό και τεχνίτες αλληλοεπιδρώμενοι εξέλιξαν σταδιακά την τυπολογία του ελληνικού θεάτρου σκιών. Τα δυο είδη δεν μπορούν να συνδεθούν με την παρεμβολή ενός ατόμου ή έστω μιας ομάδας. Η όποια μεταφορά ήταν επίσης προϊόν ομαδικής δημιουργίας και συντελέστηκε σε βάθος χρόνου.

⁵⁰ Μπίρης Κ.: *Ο Καραγκιόζης. Ελληνικό λαϊκό θέατρο*, Αθήνα 1952, σσ. 25, 62.

⁵¹ Μπίρης Κ.: «Ελληνικός ο Καραγκιόζης», *Θέατρο* 10, 1963, σ. 9.